

ПРОПАГУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ЗНАНЬ ГРОМАДСЬКИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ (1921-1939 рр.)

Здійснено спробу проаналізувати діяльність громадських організацій у сфері поширення професійної освіти та кооперативних ідей в часи II Речі Посполитої, що проводилась протягом 20–30-х років XX століття.

Ключові слова: кооперація, громадські організації, освіта, національність, Волинь.

Осуществлена попытка проанализировать деятельность общественных организаций в сфере распространения профессионального образования и кооперативных идей во времена II Речи Посполитой, которая проводилась в течение 20–30-х годов XX века.

Ключевые слова: кооперация, общественные организации, образование, национальность, Волинь.

An attempt was made to analyze the activities of NGOs in the dissemination of vocational education and cooperative ideas in times of II Rzeczpospolita, which was held for 20-30's of the XX century.

Key words: cooperation, community organizations, education, ethnicity, power, Volyn.

Сьогодні актуальними є розвиток ринкових відносин, поширення кооперативних ідей, здобуття професійної освіти, тому, на думку автора, з цією метою слід дослідити та вивчити досвід громадських організацій у популяризації кооперативних ідей у міжвоєнний період.

Дослідження ідей кооперації та професійної освіти на території Волині приділяли увагу такі дослідники, як Т. Вісіна, Л. Драгомирецька, Я. Шабала та ін. Усі вони акцентують увагу на окремо взятих факторах, які впливали на розвиток кооперативних ідей на західноукраїнських землях у досліджуваний період.

У світлі нових досліджень та використавши архівні матеріали спробуємо проаналізувати розвиток професійної освіти та її популяризацію громадськими організаціями Волині у міжвоєнний період.

Починаючи з 1918 року, інтелігенція Волині, зважаючи на зубожіння широких верств народу, все частіше ставила питання про створення розгалуженої мережі професійних організацій та кредитних установ, які на основі кооперації селянських господарств змогли б успішно вистояти в умовах жорсткої ринкової конкуренції з іноземним капіталом.

З цією метою у селах щорічно стали проводитись виставки врожаю зернових культур, овочів, фруктів, а також реманенту. Переможці нагороджувалися призами: плугом, бороною, віялкою та племінною худобою. Для підвищення продуктивності тваринництва завозились племінні зразки коней, корів, свиней з Англії, Голландії. Їх розподіляли по кращих господарствах безплатно з умовою, що вони покращуватимуть місцеві породи тварин на селі. Господарі утримували худобу на правах оренди, а через 3-5 років вона ставала їх повною власністю. Кілька разів на рік проводилися в селі великі ярмарки.

Особливо важливу роль відігравала кооперація в економічному розвитку села. Вона охопила всі сфери виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, постачання села промисловими товарами, реманентом тощо. Кооперативи стали знаряддям захисту економічних інтересів українського населення, школою раціонального господарювання, осередками поширення землеробської та загальної культури.

Громадськість Волині керувалися гаслом батька кооперативної ідеї Роберта Оуена: «*Без освіти немає кооперації*». З цією метою проводилися кур-

си з 25 до 30 січня і з 1 до 20 березня 1926 року, з 14 березня до 16 квітня 1927 року, з 10 січня до 10 березня 1928 року та ін.

Курси сприяли поширенню ідей кооперації, застосуванню в селах кооперативів, підготовці кадрів. На кооперативних курсах у Луцьку з 25 до 30 січня 1926 року, викладалися теорія кооперації і рахівництво, товарознавство, кооперативне законодавство й прикладна кооперація. На наступних курсах слухачі ознайомилися з книговеднням, товарознавством, історією та теорією кооперації, кооперативним, вексельним правом, торговельною арифметикою, комерційною кореспонденцією, основами хліборобства. З цього приводу голова філії «Просвіта» с. Пальче писав: *«Наша праця полягала в усвідомленні селянської молоді щодо української ідеї, а також закладенні кооперативи «Українське майбутнє»* [6, с. 4]. «Просвіта» була ініціатором проведення першого свята української кооперації.

Окрім організації мережі кооперативів, товариства за зниженими цінами доставляли селянам елітне насіння, саджанці сортових фруктових дерев, організували хліборобські виставки. Неодноразово громадські організації направляли курсантів в однорічну зразкову господарсько-садівничу школу в с. Миловані Товмацького повіту на Галичині, що була заснована в 1910 році на базі подарованого митрополитом А. Шептицьким володіння.

Активно проводились відчити рефератів на санітарно-гігієнічні теми та регулярно ініціювались виставки промислового, побутового характеру, які мали на меті пропаганду здорового красивого життя. 17 червня 1933 року в народній школі № 2 в Луцьку відбулося урочиста відкриття рухомої виставки крайового промислу [9, с. 4].

Економічно-правові принципи концепції національної кооперації були розроблені членами Головного відділу Матірнього Товариства «Просвіта» у Львові К. Паньківським і К. Левицьким і полягали в наступному:

- опорі на власні сили українського народу;
- піднятті, поряд з культурно-освітнім, і економічно-господарського рівня українського селянства;
- створенні та вихованні національно свідомого, заможного середнього прошарку населення, який у майбутньому повинен був стати основною соціальною базою національно-визвольних змагань українського народу.

Усвідомлюючи свій обов'язок населення все глибше стали займатись проблемами господарського відродження Волині. Бібліотеки громадських установ поповнювались книжками про кооперацію та сільське господарство, передплачувались «Сільський господар», «Господарсько-кооперативний часопис» та інші. *«Наша українська безробітна інтелігенція береться за розум, – писали газети»* [3, с. 6]. Починаючи із середини 20-х років, посилювалась тенденція до формування сільських бібліотек літературою з різних галузей знань. Селян особливо цікавили книжки історичного, суспільно-політичного змісту, а також практичного спрямування – з городництва, садівництва, бджільництва, кооперації. Було видано

книжку А. Вівчарука «Кооперативний рух на Волині та його вигляди на майбутнє».

15 лютого 1921 року в Луцьку на з'їзді представників «Просвіти» та їх філій на Волині було ухвалено: *«Волиняк повинен зрозуміти, що – книжка є культурний плуг хлібороба, що одними плужечком та бороною годі добитись порядних урожаїв... А що б найкраще зреалізувати здобутки тяжкої праці – то се можливе тільки за допомогою кооперації»* [4, с. 159].

Йдучи слідом Матірнього Товариства «Просвіта» у Львові, котра спричинилась до розбудови українських кооперативів «Сільського господаря», з'їзд представників «Просвіти» вважав, що ця організація є найбільш спроможною до поширення ідей кооперації і підтримки «Сільського господаря» та зобов'язана налагодити співпрацю всіх українських організацій на селі.

Виступаючи на черговому з'їзді представників сільських філій, О. Ковалевський підкреслив *«конечність зібрання масової дрібної ощадності»*. З'їзд філій визнав за найліпшу ідею, яку треба пропагувати на селі, – ідею дрібної масової ощадності, доручивши філіям приступити до негайного збору дрібних ощадностей там, де ще не започатковано цієї праці, як рівно ж до заснування кооперативів там, де їх ще немає.

22 грудня 1928 року розпочала свою діяльність філія Крайового господарського товариства «Сільський господар» у Луцьку. Розвиток культурно-освітньої справи значною мірою залежав від свідомості і добробуту селян, а значить, і від розвитку сільського господарства. Таким чином постала необхідність взаємної підтримки і співпраці між «Просвітою» і «Сільським господарем», які прагнула піднести сільськогосподарську культуру та добробут селянства. «Сільський господар» звернувся до «Просвіти» із закликом – поширити серед селянства інформацію про заснування в Луцьку кооперативу та про його завдання; взяти активну участь у поповненні членів Товариства «Сільського господаря» і в першу чергу самій вступити в члени цього Товариства (членський внесок становив для особи 1 злотий на рік, а для Товариства – 10 злотих).

Складовою діяльності товариства «Сільський господар» було сприяння науковому і кадровому забезпеченню українського села на основі власної концепції розвитку сільськогосподарської освіти і дослідної праці на українських землях. «Сільський господар» співпрацював із сільськогосподарськими школами товариств «Просвіта» та «Рідна школа», українськими студентами-аграрниками Львівської політехніки, Українською господарською академією (1922-1935 роках) у м. Подебради Чехо-Словацької Республіки, реорганізовану в Український технічно-господарський інститут кореспондентського навчання (1932-1945 роках).

Громадськими організаціями було звернено окрему увагу на велике виховне значення ідеї кооперації й ощадності серед молоді та школярів. *«Ця ідея широко захопила учнівську громаду, іде широка пропаганда її за допомогою віч, улашту-*

ваного кооперативою свята, плакатів і інше, більше 50 % учнів гімназії числяться вже членами цієї організації. Помітне збудження й зміцнення ініціативи в учнівських самоуправах... Самоупради I, II, III класів спільними силами влаштували вечірню забаву для учнів молодших класів шкіл Луцька. З вирученої готівки, за допомогою Батьківського комітету, закупили портрет покійного доктора Модеста Левицького до салі гімназії, разом з клубом «Юнак» 16 грудня 1932 року влаштували врочистість вивішення портрету, на яку крім учнів гімназії, запросили представників громадянства та представників інших шкіл» [8, с. 7].

У першій половині 20-х років центральна польська влада і місцева адміністрація були досить лояльними щодо кооперативного руху. Центральні кооперативні установи намагалися лише в організаційному плані підпорядкувати українські кооперативи.

У Волинському воєводстві в кінці 1926 року діяло 95 кооперативів, які переважно обслуговували торгівлю і промисловість; сільське господарство; і, так звані, каси Стефчика, які кредитували дрібного сільгоспвиробника, а у містечках – дрібного промисловця. Кредитні кооперативи, з огляду приналежності до ревізійних союзів, були дуже різномірними. Серед них суто українських було п'ять. Волиняни брали участь в кооперативах різних національностей. Це пояснювалось тим, що українці не мали можливості брати необхідну кількість кредитів у своїх банках. Тому в кредитній кооперації тих років чіткого національного розмежування не було.

З другої половини 20-х років волинські кооператори почали шукати шляхів об'єднання з центром кооперації – РСУК у Львові. До цього їх спонукало і те, що кооперативна організація Волинського воєводства, порівняно з галицькою, перебувала в гіршому стані. В 1925-1926 роках відбулися з'їзди та конференції волинських кооперативних організацій за участю галицьких делегатів, на яких розглядалися питання про об'єднання кооперативів двох воєводств. У 1927 році було створено спеціальний інспекторат у м. Луцьку. З його утворенням діяльність українського ревізійного союзу в другій половині 20-х років поширилася на Волинське воєводство.

Під керівництвом Ревізійного Союзу Українських Кооперативів (РСУК) було прийнято програму зміцнення волинської кооперації. Розвиток загальноосвітнього і культурного рівня учасників кооперативного руху та широких верств суспільства, розповсюдження кооперативної ідеї, підготовка фахових робітників здійснювалися через культурно-освітні установи, читальні, книгозбірні, народні доми тощо.

РСУК, поряд з культурно-освітньою та інструкторсько-організаційною роботою, допомагав волинським кооператорам засновувати нові товариства. Фахові центри української кооперації «Центробанк», «Центросоюз», «Народна

торгівля», «Маслосоюз» відкривали тут свої філіали та відділи.

Така діяльність призвела до зросту кооперативної свідомості волинян, їх господарської самостійності, практичної діяльності, що в кінцевому результаті сприяло консолідації українського населення в Другій Речі Посполитій. Підпорядковані РСУК волинські кооперативи залишалися досить потужним економічним чинником. У вересні 1934 р. їх кількість становила 304 товариства.

Характерною рисою даного періоду було те, що громадськість спрямовує свою роботу і в економічну сферу, дбаючи не тільки про загальноосвітній, але й фаховий рівень знань населення краю. В цей час відбувається освітньо-економічний виставки, створюються фахові школи, засновуються крамниці, позичкові каси, рільничо-господарські та промислові спілки. Провідними напрямками діяльності стають боротьба з неписьменністю населення, поширення друкованого слова, організація різноманітних фахових та господарсько-економічних курсів, народних університетів.

Активну просвітницьку діяльність розгорнули кооперативні організації. Необхідність громадської діяльності кооперативів, спрямованої на захист і розвиток національної освіти і культури, виховання національно свідомих членів суспільства, впливала з ідеологічно-організаційних засад кооперативного руху і розцінювалася не лише як засіб піднесення культурно-освітнього рівня волинського населення, але й як необхідна умова успішного розвитку самої кооперації.

Одним з основних напрямів культурно-освітньої діяльності кооперативів стало піднесення загальноосвітнього рівня учасників кооперативного руху та ширших верств суспільства. З метою підвищення грамотності населення кооперативні організації фінансово підтримували роботу спеціальних секцій «Просвіти», «Рідної школи», «Союзу українок», створювали гуртки з ліквідації неписьменності.

РСУК налагодив чітку систему кооперативної освіти, яка передбачала організацію курсів для підготовки висококваліфікованих кооперативних фахівців. У 1931-1938 роках у селах і містечках Західної України було проведено 250 курсів для 7 457 осіб. Ініціаторами організації кооперативно-освітніх курсів виступали низові кооперативи, місцеві осередки українських громадських організацій «Просвіти», «Рідної школи», «Сільського господаря». З 1930 р. РСУК проводив заочні курси, в 1935-1939 рр. для місцевих керівників кооперативного руху були організовані літні відпочинкові курси.

Фактором у розвитку кооперативно-культурного просвітництва стало видання кооперативної періодики, літератури економічного та культурно-освітнього змісту. Розвитку бібліотечної справи сприяла пільгова політика кооперативних видавництв щодо реалізації літератури. Збагачувати фонди кооперативним бібліотекам допомагали українські видавничі коо-

перативи, а також книгарні, які працювали на кооперативних засадах. У прилученні населення краю до української книги велику роль відіграли так звані «мандрівні бібліотеки» РСУК.

Засобом культурно-освітньої діяльності і кооперативної пропаганди стали щорічні кооперативні свята, які формували в українців почуття гордості за власний народ, сприяли піднесенню національної свідомості. З метою активізації агітаційної роботи в масах при кооперативах організовувались постійно діючі самоосвітні гуртки, спеціальні «пропагандивні комітети», залучались т. зв. «мандрівні пропагатори», завдання яких полягало у піднесенні кооперативної свідомості населення. Активну пропаганду кооперативної ідеї розгорнуло створене у 1936 р. «Товариство українських кооператорів». Його члени – відомі теоретики і практики української кооперації – організовували наукові конференції, кооперативні свята, проводили лекції для населення. Широку кампанію під гаслом «Скріпимо кооперацію масовим членством» у 1932 р. розпочали кооперативні секції при філіях і кружках «Союзу українок», які у 1934-1938 рр. налагодили співпрацю з місцевими громадськими та кооперативними установами, залучили до кооперативного руху понад 55 тис. жінок.

З 1931 року курс кооперації був обов'язковим для вивчення в усіх навчальних закладах «Рідної школи», широкого розповсюдження набула практика організації дитячих кооперативів (у 1931 р. їх було 248). Для підвищення рівня кваліфікації вчителів «Рідної школи» РСУК організував заочні курси кооперативних знань, готував методичні посібники.

Кооперація надавала фінансову підтримку українським громадським організаціям: «Просвіті», «Рідній школі», «Союзу українок», «Сільському господареві», вела добровічно-благодійницьку і меценатську діяльність.

Кооперація сприяла піднесенню культури господарювання українського народу. Зміст і засоби роботи в цьому напрямі визначалися необхідністю поширення передових форм господарської самодіяльності, що мало сприяти піднесенню прибутковості селянських господарств, а отже підвищенню добробуту й рівня життя українського населення.

Закупівельно-збутові кооперативи здійснювали заготівлю і централізований збут продукції, виготовленої в селянських господарствах, постачали селянам споживчі товари за цінами, на 10-20 % нижчими від ринкових. З метою підвищення господарської культури села кооперативи організовували закупівлю сільськогосподарської техніки: плугів, сіялок, культиваторів та ін., будували елеватори з механічним устаткуванням. Щодо підвищення культури господарювання кооперативи тісно співпрацювали з товариством «Сільський господар». Для організації фахової допомоги селянам при його підтримці до повітових і окружних союзів було введено штатних агрономів, які розгорнули пропаганду за раціональний обробіток

землі, сівозміну та ефективне використання різних мінеральних добрив, проведення меліорації тощо. У результаті дотримання їхніх рекомендацій підвищувалася врожайність сільськогосподарських культур. У 1928 р. між керівниками «Сільського господаря», РСУКу, «Маслосоюзу» і «Центросоюзу» було досягнуто домовленості, згідно з якою координацію діяльності агрономів у повітах і піднесення агрономічної культури села взяв на себе «Сільський господар», а фінансове забезпечення праці агрономів і налагодження збуту продукції здійснивали кооперативні організації.

Організація агрономічної допомоги сформувалася як цілісна система науково-дослідних, культурно-просвітницьких та організаційно-виробничих заходів на територіальному та господарському рівні. Використовувалися такі методи праці: для науково-дослідної роботи – економічно-статистичний, монографічний, агрономічно-бюджетних обстежень, експедицій; для культурно-просвітницької діяльності – теоретичного та практичного навчання, змагально-заохочувальний; організаційно-виробничий метод розв'язував конкретні проблеми реорганізації господарств і створення для цього матеріальної бази; з посиленням ролі держави – примусово-адміністративний.

У другій половині 20-х років у міру організаційного, економічного та ідейного зміцнення українського кооперативного руху польська влада на всіх рівнях переходить у наступ на українську кооперацію, який досяг апогею у 30-ті роки. Основними причинами цього наступу було те, що українська кооперація вийшла за межі господарського руху і почала відігравати важливу роль у громадсько-політичному, культурному житті краю. Вона на всіх ділянках зміцнювала позиції українців, консолідувала їх і цим ставала перешкодою на шляху державної та національної асиміляції українців. Крім того, через кооперативи намагалися спрямувати свій вплив на населення українські політичні партії, громадсько-політичні організації, які пропагували ідею національного визволення українців, що серйозно непокоїло польську владу.

Тиск польської адміністрації на українські кооперативи у Волинському воєводстві набув різноманітних проявів. Місцеві органи влади відмовлялися у реєстрації новоствореним кооперативам, закривали діючі. 23 травня 1928 року «Господарсько-кооперативний часопис» писав: «Фактом є, що польська влада, особливо на Волині, оповістила незалежній українській кооперації боротьбу. На одній з конференцій воєвода Мех схарактеризував українську кооперацію, як «паньство в паньствє» й заповів, що цю кооперацію згноїть. У парі з цим йде свіжа заява віце-воєводи, що заступає воєводу Волинського, про недопущення владою в цьому році обходу свята української кооперації й прилучення його до свята польської кооперації...» [5, с. 2].

Унаслідок так дій «кооперативне життя Волині цілком завмерло, не то що кредитові кооперативи, існуючі тут ще з перед війни, але навіть і споживчі крамниці, брак котрих відчувається –

всі вони припинили свою діяльність. Бо животіння декотрих кооперативів – можна вважати існуванням тільки на папері. Особливо велика руїна спіткала повіт Луцький. Сутужено тутечки живеться нам під зглядом господарів, спекуляція в нечуваній спосіб шаліє, а хліборобові за все треба віддуватися. Потрібні на Волині інструктори по кооперації, керівники спілок і т.п., необхідний також і з'їзд діячів по кооперації на Волині, хоч би для того, щоби обміркувати способи до відродження кооператив на румовищах волинських» [2, с. 2].

Особливу роль у піднесенні рівня добробуту волинян відігравав Волинський Союз Сільської Молоді/Wolynski Związku Młodzieży Wiejskiej (ВССМ/В.З.М.В) який був створений у 1922 році з ініціативи як польської громадськості, так і прогресивної частини українців, що прагнули до економічного розвитку і процвітання краю. Саме у цих колах і виникла ідея утворення спільних громадських об'єднань, до яких на рівних правах входили як українці, так і поляки.

Від початку виникнення ВССМ/В.З.М.В. заявив про себе головним чином як фаховоосвітнє об'єднання молоді. Метою діяльності було «загальноосвітнє і фахове просвітництво молоді, виховання у юнаків і дівчат любові до праці, формування культурного і фахово-освіченого господаря свого господарства і села» [1, с. 10]. Основоположним принципом, який визначив зміст роботи осередків ВССМ/В.З.М.В., була сільськогосподарська освіта та участь у конкурсній праці з вирощування сільськогосподарської продукції.

Програмна сутність професійноосвітньої діяльності Гуртків Сільської Молоді знайшла своє оформлення у триступеневому сільськогосподарському вишколі молоді. Триступенева сільськогосподарська самоосвіта членів ВССМ/В.З.М.В. була розрахована на 4 роки. Перший ступінь тривав 2 роки, другий – 1 рік, третій – 1 рік.

Оволодіння знаннями, навиками і вміннями першого ступеня передбачало прослуховування ряду тем з організації ведення сільського господарства, а також працю на конкурсній ділянці. Робота «змагунів» і «змагунок» на кращі результати у праці проводились під безпосереднім керівництвом інструктора ВССМ/В.З.М.В. або старшого опікуна. Завершувався процес оволодіння знаннями, навичками і вміннями першого ступеня здачею іспиту за результатами набутих фахових знань і зарахування результатів праці на конкурсній ділянці.

На другому етапі передбачалося подальше вивчення теорії сільського господарства: «...глибше й ширше запізнання з управою ріллі й рослин, застосуванням погною, управою окремих рослин і городництва», а також участь у двох конкурсах, що завершували

лось складанням іспиту та зарахуванням результатів праці на конкурсній ділянці [7, арк. 35].

Третій етап сільськогосподарської освіти передбачав: теоретичне ознайомлення з годівлею домашньої худоби; ознайомлення з теорією і практикою ветеринарії; подальше отримання загальних знань з ведення рільництва; ознайомлення з теорією кооперації, головними напрямками і особливостями ведення сільськогосподарського виробництва в країні, принципами ведення організації і ведення фермерського господарства в Європі і США; працю на одній з конкурсних ділянок в рільництві і відгодівлю домашньої худоби чи птиці [7, арк. 35].

У другій половині 20-х років значне місце в роботі ВССМ/В.З.М.В. зайняла підготовка молоді до участі в русі кооператорів, роботи в кооперативах та інших господарських об'єднаннях. Однією з форм підготовки цивілізованих кооператорів стало запровадження в практику роботи Гуртків Сільської Молоді такої принципово нової навчальної структури як виробничо-навчальний кооператив. Його сутність полягала в тому, що члени ВССМ/В.З.М.В. не лише утворювали навчальну кооперативну секцію, а й, за погодженням батьків, отримували в свої розпорядження певні засоби виробництва, які використовували для створення власних кооперативів.

Важливим досягненням у сфері участі ВССМ/В.З.М.В. у професійній підготовці сільської молоді стала організація пересувних або мандрівних фахових шкіл, Вечірніх (фахових) Університетів та короткотермінових курсів фахової підготовки, які переслідували мету як поглибленого вивчення окремих напрямів сільського господарства, так і підготовку керівного активу для Гуртків Сільської Молоді.

Крім цього, Управа ВССМ/В.З.М.В. активно співпрацювала з державними інституціями, громадськими, кооперативними і господарськими товариствами, з дирекцією стаціонарних професійних шкіл і Народних Університетів в плані поглиблення фахової сільськогосподарської освіти членів Гуртків Сільської Молоді.

Отже, за допомогою таких заходів громадськість краю намагалася наблизити місцеве населення до загальноєвропейських стандартів, підняти цивілізаційний рівень волинян. Завдяки їхній різноманітній діяльності громадські організації зуміли домогтися цивілізованих перетворень у сфері національно-політичних, духовно-культурних і соціально-економічних прав. Приділяючи значну увагу соціально-економічним проблемам, удосконаленню сільського господарства та торгівлі через широко розгалужену мережу крамниць, кооперативів, ощадно-позичкових кас сприяли піднесенню матеріального добробуту та загальної освіти населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Młoda Wies / Молоде Село. – Луцьк, 1931. – № 9. – 24 с.
2. Визволення. – Луцьк, 1921. – 15 черв. – 12 с.
3. Вільна спілка. – Луцьк, 1923. – № 2. – жовт. – 12 с.

4. Вісина Т. Ліквідація українського кооперативного руху на Волині в 30-х роках XX ст. / Т. Вісина // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – Історичні науки, № 5. – 2001. – С. 158–161.
5. Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1928. – № 42. – 4 с.
6. Громада. – Луцьк, 1926. – № 7. – 8 с.
7. Держархів Волинської області, ф. 12, оп. 3, спр. 279: Сведения о профессиональном образовании Волынского воеводства, 150 арк.
8. Українська нива. – Луцьк. – 07.01.1933. – 8 с.
9. Українська нива. – Луцьк. – 23.06.1933. – 8 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, к.і.н., доцент **О. П. Тригуб**

© І. Л. Цимбалюк, 2010

Стаття надійшла до редакції 06.07.2010